

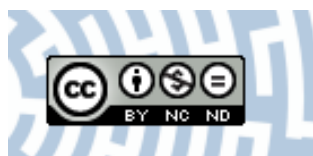

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Czasowniki z prefiksem *nad-* w historii języka polskiego

Author: Krystyna Kleszczowa

Citation style: Kleszczowa Krystyna. (1991). Czasowniki z prefiksem *nad-* w historii języka polskiego. "Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego" (Z. 43/45 (1991), s. 227-240).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

KRYSTYNA KLESZCZOWA

Sosnowiec

Czasowniki z prefiksem *nad-* w historii języka polskiego

Prefiksacja czasowników to jedno z bardziej skomplikowanych zagadnień słowotwórczych. Obok wartości aspektowych, przedrostki wnoszą treści, które wraz ze znaczeniem podstaw słowotwórczych dają szeroką gamę kombinacji semantycznych — tylko część z nich ma charakter kategorialny i poddaje się interpretacji słowotwórczej, reszta ma znamiona leksykalno-semantyczne¹. Trudności zwielokrotniają się w analizie diachronicznej. Niemożność odwołania się do intuicji językowej przy jednoczesnej słabej dokumentacji materiałowej uniemożliwia czasami ocenę wartości semantycznych wnoszonych formantem; opis relacji między prefiksem a podstawą derywacyjną może być zakłócony zmianami semantycznymi konstrukcji słowotwórczej jako jednostki leksykalnej — nowo utworzona formacja wchodzi przecież w skład systemu leksykalnego i poddana jest tym samym prawom zmienności co inne wyrazy. Zasadnicza jednak trudność pojawia się wówczas, gdy weźmiemy pod uwagę główny cel językoznawstwa diachronicznego — nie może nim być rejestracja i opis derywatów, lecz wskazanie ogólnych praw rozwojowych.

Ogólny obraz przewartościowań kategorii i typów słowotwórczych można osiągnąć przez porównywanie poszczególnych płaszczyzn czasowych². Stopień wiarygodności wniosków uzależniony jest wówczas od wyodrębnionych odcinków czasowych — im są mniejsze, tym bardziej dają się interpretować jako płaszczyzny synchroniczne na osi czasu. Jednak obecny stan polskiej leksykografii historycznej nie umożliwia realizacji tego zadania, co więcej — dla początkowych wieków polszczyzny historycznej nie uzyskamy już szerszej dokumentacji — wszak Słownik staropolski rejestruje wszystkie leksemy, jakie pojawiły się w zachowanych zabytkach, a obraz „systemu słowotwórczego” dla XIV i XV wieku jest bardzo zdefektowany.

Wobec takiej sytuacji należy postawić pytanie, czy dostępne nam słowniki historyczne dają podstawy do wyciągania wniosków na temat ogólnych tendencji w kształtowaniu się typów słowotwórczych. Jeżeli odpowiedź będzie twierdząca, a ku temu zmierzam w artykule, ustalanie płaszczyzn synchronicznych w historii staje się punktem dojścia, a nie punktem wyjścia. Ogólnie zarysowany obraz winien umożliwić odtworzenie stanu danego typu słowotwórczego w dowolnie wybranym odcinku czasu³.

¹ Por. H. W r ó b e l, Słowotwórstwo czasowników, [w:] Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, Warszawa 1984, s. 470.

² Tak postuluje J. P u z y n i a w artykule: O dorobku i perspektywicznych badawczych słowotwórstwa historycznego języka polskiego, Prace Filologiczne, t. XXVI, Warszawa 1976, s. 155—179.

³ Stopień dokładności jest tak samo ułomny, jak wtedy, gdy zbieramy materiał z tekstów. A.

W analizie diachronicznej konieczne jest wydzielenie pojęć: *żywotność* typu słowotwórczego oraz *produktywność* typu słowotwórczego. Jednostka derywacyjna wchodzi w skład leksyki i nie należy spodziewać się, że wraz z wygaśnięciem produktywności typu słowotwórczego wycofują się utworzone już formacje. Żyją one nadal i dzięki stosunkom derywacyjnym odczuwane są jako konstrukcje słowotwórcze — to właśnie nazywam żywotnością typu słowotwórczego⁴. Pojęcie żywotności zakłada ciągłość w czasie grupy derywatów jako leksemów i umożliwia uzupełnianie luk w materiale historycznym — np. może nie być poświadczenia formacji w XVI wieku, ale skoro derywat jest odnotowany w XV i XVIII wieku, przyjmuję jego historyczną ciągłość. Żywotność typu słowotwórczego w danym okresie nie wyklucza produktywności, choć nie jest konieczne, aby typ żywotny był jednocześnie produktywny. Żywotność to efekt wcześniejszej produktywności. Nie ma ostrych granic między wydzielonymi pojęciami. Żywotna reguła słowotwórcza może zaowocować jednym czy dwoma nowymi derywatami (mogą to być okazjonalizmy), co nie znaczy jeszcze, że typ wykazuje produktywność — dopiero pojawienie się większej serii nowych konstrukcji słowotwórczych pozwala wnioskować o produktywności.

W ustalaniu ogólnych słowotwórczych tendencji rozwojowych wartość dowodową ma nie tylko powstanie nowych derywatów, ale także zanik jednostek słowotwórczych. Ważne jest przede wszystkim ustalenie przyczyn wycofania derywatu. Jeżeli formacja słowotwórcza wygasa wraz ze swą podstawą słowotwórczą, lub też wycofuje się derywat wskutek zmiany znaczenia podstawy, mamy do czynienia z faktami leksykalnymi, a nie słowotwórczymi. W słowotwórstwie diachronicznym istotny jest zanik tych formacji, których wartości semantyczne przejmowane są przez inny typ słowotwórczy — daje to obraz rywalizacji typów derywacyjnych.

*
* *

Analizie zostaną poddane derywaty czasownikowe z prefiksem *nad-*, wyekscerpowane ze Słownika staropolskiego, Słownika polszczyzny XVI wieku, Słownika języka Jana Chryzostoma Paska, Słownika S.B. Lindego, Słownika Wileńskiego, Słownika Warszawskiego oraz Słownika pod red. W. Doroszewskiego⁵. Zebrany materiał został poklasyfikowany według następujących kryteriów: 1) znaczeń wnoszonych prefiksem; 2) semantycznego charakteru podstaw słowotwórczych. Takie

Krupianka w pracy *Czasowniki z przedrostkami przestrzennymi w polszczyźnie XVIII wieku* (Warszawa, Poznań, Toruń 1979) przytacza 9 derywatów z *nad-*, napotkanych w bardzo dużym korpusie tekstów; z moich badań wynika, że było ich w XVIII wieku o wiele więcej.

⁴ Pojęcia produktywności nie wyjaśniam, gdyż przyjmuję ogólnie znany jego zakres.

⁵ Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk, t. V, z. 1 (25), Wrocław 1965 (w artykule stosuję skrót Sstp); Słownik polszczyzny XVI wieku, red. M. R. Mayenowa, t. XV, Wrocław 1984 (stosuję skrót SXVI); Słownik języka Jana Chryzostoma Paska, red. H. Koneczna i W. Doroszewski, t. 1, Wrocław 1965; S. B. Linde, Słownik języka polskiego, t. 3, Lwów 1857 (skrót L); Słownik języka polskiego. Wydany staraniem M. Orgelbranda, t. 1, Wilno 1861 (skrót SWil); Słownik języka polskiego, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 3, Warszawa 1904 (skrót SWar); Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. 4, Warszawa 1963 (skrót SDor).

podejście okazało się owocne, gdyż, jak wykażę w dalszych partiach artykułu, ta sama wartość prefiksu daje inny obraz rozwojowy, jeśli weźmie się pod uwagę semantyczny charakter podstaw słowotwórczych. W rezultacie wyodrębniłam 6 klas, które według podanej tu kolejności będą prezentowane w dalszym ciągu:

- 1) *nad-* wnosi wartość ‘usilnie, bardzo’ (słaba dokumentacja nie daje podstaw do uogólniania charakteru czasowników podstawowych);
- 2) *nad-* wnosi wartość ‘więcej niż przewiduje norma’ (ponieważ ta wartość prefiksu nie pojawia się w innych grupach, rezygnuję teraz z charakterystyki podstaw słowotwórczych);
- 3) *nad-* wnosi wartość ‘trochę, nieco’ przy czasownikach procesualnych;
- 4) *nad-* wnosi wartość ‘trochę, nieco’ przy czasownikach czynnościowych, w których agens, działając na obiekt, powoduje jego zmiany;
- 5) *nad-* = ‘zbliżyć się, znaleźć się w jakimś miejscu’ przy czasownikach ruchu;
- 6) *nad-* przy czasownikach stanowych (wartości prefiksów są różne).

Ad 1

Najciekawsze w materiale historycznym są formacje, w których prefiks *nad-* wnosi wartość ‘usilnie, bardzo’, a zatem jego funkcja polega na intensyfikacji akcji wyrażonej podstawą słowotwórczą. Najwięcej owych formacji spotykamy w XVI wieku. Ich poświadczenia są przeważnie jednostkowe, nie może więc dziwić, że w Sstp mamy tylko jeden przykład tego typu słowotwórczego:

*Omdlala jest we zbawieniu twojem dusza moja a w słowo twoje nadpwał jeśm*_{Fl 118, 81, sim. Puł.}

Wobec innych przykładów XVI-wiecznych: *nadmniemać* ‘usilnie sądzić, przypuszczać’, *nadpowiedzieć* ‘oświadczyć z naciskiem’, *nadprosić* ‘usilnie prosić’, *nadprzykazać* ‘usilnie przykazywać’, *nadprzysięgać* ‘usilnie przysięgać’, *nadsprawić się*⁶ ‘usilnie usprawiedliwiać się’, *nadwołać* ‘usilnie wołać’, *nadewziąć się* ‘zebrać się ze wszystkich sił’⁷ — staropolską formację *nadpwać* można uznać za przypadkowe poświadczenie żywotnego typu słowotwórczego, kończącego swe istnienie około XVI wieku. Pośrednim dowodem na funkcjonowanie w staropolszczyźnie wskazanego typu jest rzeczownik odsłowny *nadgabanie*⁸ — należy przypuszczać, że i *nadgabać* było w użyciu.

Odnutowanych w SXVI derywatów nie ma już ani w słowniku Knapskiego, ani Lindego. Śladem owego starego typu może być jedynie formacja *nadslużyć*, poświadczona jeszcze w XVIII wieku, sygnalizowana zaś w SWil i SWar, oraz znane nam *nadskakiwać* (*komuś*). Wobec braku innych formacji, motywujących ich istnienie jako typu słowotwórczego, obie można uznać za jednostki leksykalne, za pozostałości po

⁶ Derywat od czasownika *sprawić się* ‘tłumaczyć się’, zob. L.

⁷ Większość wymienionych formacji pochodzi ze słownika J. Mączyńskiego (Lexicon, 1564), ale nie wszystkie, gdyż *nadprosić* odnotowane jest w Historii żalosnej [...] o Franciszku Spierze S. Murzynowskiego, *nadwołać* w Quincunx S. Orzechowskiego, *nadewziąć się* — w zabytku: [S. Łaski] Spraw i postępów rycerskich i przewagi opisane krótkie, Lwów 1599. Nie są to zatem formacje poświadczone tylko u jednego autora (J. P u z y n i n a w artykule O dorobku..., op. cit., ostrzega przed przypisywaniem zbyt dużej wagi tym typom słowotwórczym, które mają jednostkowe poświadczenia czy też poświadczenia u jednego autora (s. 171)).

⁸ Autor hasła Sstp podaje znaczenie ‘dokuczanie, dręczenie’.

wymarłym typie, w którym *nad-* intensyfikowało akcję zawartą w podstawie słowotwórczej.

Opisany typ jest o tyle interesujący, że jego zanik nie spowodował zmian w funkcji ani we frekwencji innych przedrostków czasownikowych. Wartość wnoszoną przez prefiks przejęły jednostki leksykalne: *usilnie, bardzo, z calych sił, całą mocą, ze wszystkich sił, gorąco, żarliwie, gorliwie* itd. Obserwujemy tu wzajemne przenikanie się poziomów języka — znaczenie wyrażane słowotwórczo przejmując poziom leksykalno-składniowy.

Ad 2

Bliska poprzedniej jest liczna klasa derywatów, w których prefiks także sygnalizuje intensywność akcji, ale wartość semantyczna ‘więcej, bardzo’ skierowana jest nie na działającego agensa (*nadprosić* — ‘x usilnie, bardzo prosi’), ale na obiekt działania, przy czym ‘więcej’ odnosi się do jakiejś normy. Mieszczą się tu derywaty od czasowników wiążących obiekty, w tym spotykamy typy:

- a) agens działając na obiekt nie powoduje w nim zmian, np. *ważyć, liczyć, mierzyć*;
- b) x zmienia miejsce położenia obiektu, np. *sypać, rzucać, kłaść*;
- c) x działając powoduje powstanie obiektu (czasowniki kreatywne), por. *budować, murować, tkać*.

Formacje z *nad-* od wskazanych podstaw czasownikowych odnotowane są już w tekstach staropolskich. Spotykamy tam derywaty *nadłożyć, nadpowyższać*, spotykamy też rzeczownik odśłowny *nadstawienie*. SXVI dostarcza takich przykładów, jak: *naddać, nadliczyć, nadwiązać, nadrzucić* (czasownik odnotowany w formie imiesłowu *nadrzucony* ‘dodany, uzupełniony’), *nadtkiwać* ‘tkać dodatkowo’, *nadkreślić* itd. (w sumie 15 formacji). Warto tu jeszcze wspomnieć o dwóch XVI-wiecznych derywatach, gdyż mają one wyraźne znamiona kalk językowych:

nadrodzić — czasownik odnotowany w postaci imiesłowu *nadrodzony* ‘urodzony po kim’: *Supernatus, Nadrodzony*. Mącz 434a (SXVI)

nadważyć w postaci *nadważenie* ‘dodanie ponad wagę’: *Superpondium, Nadważenie co zwłaszcza nad prawą wagę przydawają*. Mącz 434b.

Wiadomo, iż od XVI wieku zaczyna się gwałtowny napływ pożyczek łacińskich. Nie jest wykluczone, że łacińskie *super-* wspomagało produktywność *nad-* o znaczeniu ‘ponad miarę’. Rozprzestrzenianie się zaś owego typu słowotwórczego po wieku XVI było niewątpliwe, skoro Linde notuje ponad 30 formacji, np. *naddarować, nadkidać* ‘nadmiotać, nadrzucić’, *nadlewać* ‘zbytecznie nalewać’ *nadmurować* ‘nad czym wymurować’, *nadsiodłać* ‘więcej niż zwyczajnie osiodłać’, *nadmierzać* ‘nad strych z przydatkiem wymierzać, przydawać do miary’⁹.

⁹ Produktywność omawianego typu po wieku XVI zbiega się z produktywnością *nad-* jako formantu przymiotnikowego (typ *nadgorliwy*). Zbieżność funkcji prefiksów każe wiązać oba procesy. W Sstp spotykamy tylko derywat *nadpełny* ‘przepełniony’. Mało jest przymiotników z *nad-* w SXVI: *nadludzki, nadlistoty* i *nadlistny* (odpowiedniki łacińskiego *supersubstantialis*) oraz *nadpodstatni* (trzy ostatnie w zn. ‘wyższy nad wszelkie istnienie, nadprzyrodzony’). Jako typ wyodrębniony i zadomowiony w polszczyźnie funkcjonuje połączenie *nad-* z przymiotnikami dopiero w L, np. *nadnaturalny, nadpospolity, nadpotrzebny*,

Żywotność omawianego typu nie maleje w dalszych wiekach. W SWar pojawiają się nowe formacje, np. *nadebrać* 'wziąć więcej niż się należy, wziąć za wiele' (*Nadebrał u kupca nad przyzwolony kredyt*), *nadkarmiać* 'zbyttnio karmić', *nadsypać* 'nasypać ponad miarę, dosypać'. Nowe formacje mamy też w SDor: *nadbić* 'w odniesieniu do druków: odbić więcej ponad ustaloną miarę' albo 'dodatkowo przybić coś do czegoś', *nadsolić* 'za dużo, niepotrzebnie coś posolić; przesolić', *nadwiesić* bud. 'wysunąć do przodu ścianę, gzyms, wyższą część budynku'.

Mimo stwierdzenia powstawania nowych formacji daje się jednak zauważyć zanik wielu derywatów odnotowanych w wiekach przeszłych. Wycofanie się niektórych można tłumaczyć wycofaniem podstaw słowotwórczych (por. *sporzyć* 'zdarzyć, błogosławić', *stalić* 'stałą zaprawiać, hartować', *starzczać* 'dostarczać', *sadzać* 'wsadzać, wkładać', bądź też ograniczeniem ich użycia, por. *kidać*, *miotać*, *siodłać*). Niektóre jednak zanikają, gdyż przegrywają rywalizację z konstrukcjami o innych przedrostkach, np. *nadsolić* — *przesolić*, *nadrzucić* — *dorzucić*, *nadtkać* — *dotkać*. Można więc powiedzieć, że żywotność omawianego w tym miejscu artykułu typu słowotwórczego trwa do dnia dzisiejszego, ale nie został jeszcze zakończony proces rywalizacji funkcji z innymi przedrostkami, mianowicie *prze-* i *do-*.

Omawiając czasowniki, w których *nad-* wnosi wartość 'więcej, dodatkowo', pominęłam leksem *nadgrodzić* 'wyrównywać, powetować straty', odnotowany już w XVI wieku. Motywacja czasownika nie jest jasna. A. Brückner informuje, że *nadgrodzić/nagrodzić* początkowo znaczyło 'nawalić grodzy', 'obaloną grodzę nastawić', a więc 'odszkodować, powetować, zadośćuczynić'¹⁰. Wynika z tego, że XVI-wieczne *nadgrodzić* było już mutacją semantyczną, wyrazem niemotywowanym. Linde, prezentując *nadgrodzić*, daje definicję 'na czym grodzić, grodzę porobić', ale przykłady podaje tylko na znaczenie 'szkodę komu odważać, odwetować'. Ale już w SWil przy definicji 'grodzić, uplatać na wierzchu czego zrobionego ogrodzeniem, uplataniem' podany jest cytat: *Nadgradzam plot, bo za niski*. Znaczenie 'wyżej grodzić' odnotowuje też SWar. Ponieważ sygnalizowane w L, SWil, SWar znaczenie *nadgrodzić* 'grodzić dodatkowo' nie ma związku semantycznego z *nadgrodzić* 'zadośćuczynić', traktuję pierwsze jako pojawiające się wtórnie na wzór *nadważyć*, *naddać*, *nadlatać* obok istniejącego wcześniej *nadgrodzić* 'powetować straty'.

Ad 3

W zebranych materiale można wyodrębnić klasę formacji z prefiksem *nad-* derywowanych od czasowników wyrażających procesy, np. *nadbutwieć*, *nadeschnąć*, *nadgoić się*. Wartość wnoszona prefiksem jest tu dość wyraźna — formant modyfikuje akcję podstawową, osłabiając intensywność procesu, co leksykalnie daje się wyrazić liczebnikami nieokreślonymi *trochę*, *mało*, *nieco*.

nadzwyczajny, *nadintratny*. Genezę przymiotnikowego prefiksu *nad-* upatruję w adiektywizacji imiesłowów przymiotnikowych — wyodrębniony z typu *nadprzyrodzony* prefiks zaczyna być traktowany jako element derywacji przymiotnikowej. Wzrost wpływów łacińskich w XVI i XVII wieku wspomaga *nad-* w funkcji 'więcej' tak w derywacji czasownikowej, jak i w przymiotnikowej.

¹⁰ Por. A. B r ü c k n e r, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa 1970, s. 353. A. Brückner daje zresztą pierwszeństwo formie *nagrodzić*, traktując *nadgrodzić* jako twór „mylnie” utworzony.

Znamienne, że w Sstp nie została odnotowana ani jedna formacja wskazanego typu. Na to, iż mamy do czynienia z typem słowotwórczym, kształtującym się dopiero na gruncie polskim, wskazuje materiał wyekscerpowany ze SXVI i L. Daje się zaobserwować ilościowy wzrost formacji, w których prefiks, łącząc się z czasownikiem procesualnym, sygnalizuje słabe natężenie zjawiska.

Ze SXVI odnotowałam 9 formacji omawianego typu: *nadbladnąć*, *nadgnoić się* (poświadczony w postaci imiesłowu *nadgnoiony* ‘trochę zgniły’), *nadmleć* ‘nieco zesłać’, *nadpleśnić* (czasownik odnotowany w formie imiesłowu *nadpleśnialy*), *nadpsować się*, *nadrastać*, *nadstarzec się*, *nadchudnąć* ‘trochę zeszczipić’ oraz *nadwileć* ‘trochę oszaleć’. Nie wszystkie wymienione formacje znajdują poświadczenie w Lindem (brak *nadgnoić się*, *nadpleśnić*, *nadwileć*)¹¹, ale pojawia się wiele nowych, por. *nadblakować* ‘trochę spelznąć, cokolwiek z koloru utracić’, *nadbutwieć*, *naddrobnieć* ‘przydrobniejszym się stawać, nadmaleć, słabnąć’, *nadmaleć* (zawarte w definicji *naddrobnieć*), *nademrzczyć*, *naderwać się*, *nadeschnąć*, *nadgnić*, *nadgoić się*, *nadgrzęznąć*, *nadkwaśnieć*, *nadłamać się*, *nadślepieć* ‘nieco oślznąć’, *nadpadać się* ‘trochę się spadać’ (od *padać się* ‘rozpadać się, pękać’), *nadstygnąć* ‘nieco letnym się stawać’, *nadpalić się*, *nadtruchlewać* ‘zastabieć’ (w definicji *nadpadać się*), *nadwiędnać* ‘nieco powiędnąć’ (razem 18; jeżeli do nowo utworzonych typów dodamy te, które pojawiły się już w SXVI, otrzymamy w sumie 24 derywaty zawarte w Lindem). SWil potwierdza większość odnotowanych przez Lindego tworów, a w SWar pojawiają się nowe, np. *nadchmurzyć się* ‘nieco nachmurzyć się’, *nadczerstwieć*, *nadgorzec* ‘nieco zgorzec, opalić się’, *nadgorzknąć* ‘nieco zgorzknąć’, *nadpróchnieć*.

Wiele formacji odnotowanych w słownikach historycznych wycofało się ze współczesnego języka. Oczywiście nie dziwi zanik tych tworów, których podstawy zginęły, np. *nadwileć*, *nadblakować*, *nadpadać się*. W większości mamy jednak do czynienia z zanikiem formacji, których podstawy są dzisiaj w użyciu, por. *nadchudnąć*, *nadeschnąć*, *nadblednąć*, *nadmaleć*, *nadgoić się*. Wycofanie się tych formacji można więc traktować jako proces słowotwórczy.

Poziom leksykalny nie stanowi systemu w takim sensie, jak w fonologii czy fleksji. Ma raczej charakter systemoidu. Zanik jednostki nie musi prowadzić do zastąpienia jej inną, gdyż zawarte w niej treści można wyrazić peryfrastycznie. Nie odnajdujemy w związku z tym jednowyrazowych, derywowanych zastępników dawnych *nadmaleć*, *nadtruchlewać*, *nadgrzęznąć*¹², *nadkwaśnieć*. Ale niektóre wycofane formacje z *nad-* zostały zastąpione tworami z innymi prefiksami, mianowicie z *przy-* oraz *pod-*. Obserwujemy więc rywalizację typów słowotwórczych.

Derywaty z *pod-* wyparły *nadstarzec się*, *nadeschnąć*; formacje *nadgoić się*, *nadmarznąć* funkcjonują obok *podgoić się*, *podmarznąć*. Prefiks *przy-* zastępuje *nad-* w derywatach *przyblednąć*, *prychudnąć*, *przymdleć*, *przymierać*, *przyślepnąć*; formacje *nadpleśnić*, *nadwiędnać*, *nadbutwieć* funkcjonują obok *przypleśnić*, *przywędnać*, *przybutwieć*.

¹¹ Brak formacji w L nie oznacza jej braku w języku objętym materiałem słownikowym. Skoro *nadgnoić* i *nadpleśnić* notuje SDor, można założyć ich ciągłość historyczną.

¹² Dziś byłoby *nadgrzęznąć*.

Czy jednak stwierdzenie wycofania paru konstrukcji z *nad-* na rzecz derywatów z *przy-* i *pod-*, bądź też współfunkcjonowania tworów z *nad-* obok *pod-* i *przy-*, świadczy o wygasaniu żywotności *nad-* w znaczeniu ‘trochę wyrażonego w podstawie procesu’? Trudno odpowiedzieć jednoznacznie na postawione pytanie bez dokładnych badań konkurujących z *nad-* prefiksów. Piszę: konkurujących, gdyż *przy-* i *pod-* w połączeniu z czasownikami procesualnymi mają liczne poświadczenia w historii funkcji identycznej jak dla *nad-*. Porównanie materiału pomieszczonego w Linde nie daje jednoznacznej odpowiedzi co do produktywności trzech wymienionych prefiksów.

Gdyby faktycznie *przy-* wypierało prefiks *nad-* w znaczeniu ‘trochę wyrażonego w podstawie procesu’, wówczas w przypadku dubletów zwyciężałoby *przy-*. Tak stało się w przypadku *przymrzeć* i *przyślepnąć*. Mamy jednak do dziś formacje *nadłamać się*, *nadgnąć*, *nadpłowieć*, *naderwać się*, *nadmierznać*, które „zwyciężyły” w rywalizacji ze współfunkcjonującymi *przyłamać się*, *przygnąć*, *przyplowieć*, *przyrwać się*. Zdarzają się wypadki, kiedy formacje z *przy-* w znaczeniu ‘trochę’ zastępują twory z *nad-*, por. *przymarznąć* ‘nieco pomarznąć’. Nie było potrzeby urabiania derywatu *nadrdzewieć*, gdyż Linde odnotowuje *przyrdzewieć* ‘nieco zardzewieć’.

Podobnie mętny obraz jawi się w analizie *nad-* jako konkurenta prefiksu *pod-*. Linde notuje zarówno *nadstarzec się*, *nadeschnąć*, jak i *podstarzec się*, *podeschnąć*¹³. Zanik tworów z *nad-* nie świadczy jednak o większej produktywności *pod-*, gdyż, mimo iż było *podmarznąć*, pojawiło się nowe *nadmarznąć*.

Rywalizacja przedrostków *nad-*, *przy-* i *pod-* w znaczeniu ‘trochę, nieco wyrażonego w podstawie procesu’ trwa nadal i trudno przewidzieć jej wynik. Jednak materiał wyekscerpowany ze SDor wskazuje na wygasanie żywotności przedrostka *nad-* w omawianej funkcji. W stosunku do L jest tam o 16 formacji mniej i strat tych nie równoważą nowe derywaty: *nadrdzewieć*, *nadwątłeć* (trudno zresztą określić, czy są to nowe formacje, czy też nie odnotowane we wcześniejszych słownikach).

Ad 4

W wyodrębnionej tu grupie mieszczą się czasowniki o bardzo różnorodnej semantyce. Ich wspólną cechą jest to, że zawierają znaczenie ‘x działa jakoś na obiekt, powodując w nim zmiany’, a więc *kąsa*, *gryzie*, *rwie coś*, *tlucze*, *niszczy*. Pojawiający się prefiks *nad-* sygnalizuje małą efektywność akcji, czasami dołącza się charakterystyka przestrzenna — akcja dzieje się na niewielkiej części strony zewnętrznej przedmiotu¹⁴. Są to zatem twory modyfikacyjne:

niszczyć coś → *nadniszczyć coś* ‘zniszczyć trochę’

gryźć coś → *nadgryźć coś* ‘ugryźć trochę, z wierzchu’

W Sstp nie została odnotowana ani jedna formacja tego typu. Stosunkowo mało jest tych derywatów w XVI wieku. SXVI notuje 14 formacji, w których *nad-*, łącząc się z czasownikiem operacyjnym, wnosi wartość ‘trochę, nieco’, z tym, że jedna z nich ma znamiona kalki z języka łacińskiego:

Supervestio, *Nadodziejwam/nakrywam*. Mącz 490d

¹³ W drugim przykładzie obok osłabienia intensywności Linde zaznacza stosunki przestrzenne: ‘ode spodu po woli odeschnąć’.

¹⁴ Inną hierarchię funkcji proponuje H. Wróbel. Na pierwszym miejscu stawia charakterystykę

Z innych przykładów można wymienić: *naderwać*, *nadpalić*, *nadpustoszyć*, *nadplewić*. W porównaniu z materiałem wyekscerpowanym ze SXVI przykłady pomieszczone w Lindem wykazują znaczny ilościowy wzrost. Jest ich tam aż 47 (*nadmorzyć*, *nadgłodzić*, *nadcisnąć*, *nadgiąć*, *nadgnieść*, *nadkasać*, *nadkosić* ‘nieco z wierzchu pokosić’, *nadkracać*, *nadlamać* itd.). W SWar pojawiają się nowe formacje, np. *nadciosać*, *naddziobać*, *nadkręcić*, *nadkruszyć*. Nowych przykładów dostarcza nam też SDor: *nadbić* ‘odbić kawałek czegoś’, *nadorać* ‘nieco, kawałek zorać’, *nadplatać* ‘trochę, częściowo rozplatać’, *nadskubać* itd. (razem 10).

Z drugiej jednak strony w SDor nie zostało odnotowanych, bądź też są odnotowane, ale z kwalifikatorem *dawny* ponad 30 derywatów, które pojawiły się w SXVI i w L. Zanik połowy z nich łatwo wytłumaczyć wycofaniem, bądź przestarzałym charakterem podstaw słowotwórczych, np. *plenić* ‘brać do niewoli’, *szarzać* ‘poniewierać’, *szczepać* ‘łupać, platać’, *żegać* ‘palić’, *kazić*, *krócić*, *mniejszyć*, *kolatać*, *morzyć*. Niektóre derywaty zanikły, gdyż ich podstawy słowotwórcze zmieniły znaczenie, por. *tyrać* ‘używaniem nadszczerbić, nadwątląć, nadwerężyć’, dziś: ‘ciężko pracować’; *prażyć* ‘nad ogniem piec, suszyć, skwarzyć’, dziś: ‘poddawać produkty żywnościowe działaniu wysokiej temperatury’; czasownik *kasać* ograniczył użycie do działań zwierzęcych. W pozostałej jednak części wycofanych derywatów podstawy słowotwórcze są dziś żywe, por. *krzywić*, *plewić*, *pustoszyć*, *trzeć*, *głodzić*, *cisnąć*, *giąć*, *gnieść*, *kłuć*, *mordować*, *siec*, *wiercić* i nie można interpretować tych zmian tylko w aspekcie przewartościowań leksykalnych.

Zanik części omawianych tu derywatów daje się wytłumaczyć trwającą przez wieki rywalizacją z formacjami z prefiksem *na-*, por. *nadgnieść* — *nagnieść*, *nadgiąć* — *nagiąć*, *nadwiercić* — *nawiercić*. Nie można jednak mówić o zdominowaniu *nad-* przez *na-*, gdyż są przykłady zaniku właśnie derywatów z częstką *na-*, por. *nawątlić*, *nalamać*, *nawichnąć* ‘nieco wywichnąć’, *nasiec* ‘nacinać’. Tylko dokładne badania formacji z prefiksem *na-* w opozycji do *nad-* mogą wyjaśnić wzajemne uwarunkowania tych typów w układzie diachronicznym.

Nie należy jednak zakładać, że wycofana jednostka leksykalna musi być zastąpiona inną jednostką. Wycofane *nadmordować* można zastąpić wyrażeniem *nieco, trochę zmordować*, *nadtrzeć* daje się wyrazić frazą *nieco przetrzeć*, *nadkosić* — *skosić* z *wierzchu*. Ważniejszy wydaje się fakt, że SDor notuje nowe, nie odnotowane wcześniej formacje. Tworzy się w ten sposób obraz ciągłej żywotności prefiksu w funkcji ‘trochę, nieco’.

Ad 5

Ciągłość historyczną wykazują formacje utworzone za pomocą morfemu *nad-* od czasowników wyrażających ruch ukierunkowany, np. *nadchodzić*, *nadlatywać*, *nadpływać*¹⁵. Prefiks wnosi w nich wartość ‘zbliżać się, znaleźć się w jakimś miejscu’, przy

przeustrzenną („umiejscowienie akcji na niewielkiej części strony zewnętrznej przedmiotu”), na drugim — małą efektywność (por. H. Wróbel, Słowotwórstwo..., s. 479).

¹⁵ Formacjom prefiksalnemu od czasowników ruchu W. Śmiech przypisuje podstawowe znaczenie w kształtowaniu się innych funkcji prefiksów (por. W. Śmiech, Derywacja prefiksalna czasowników polskich, Wrocław 1986).

czym podstawa słowotwórcza określa rodzaj czynności prowadzącej do osiągnięcia celu. Są to więc formacje typu mutacyjnego¹⁶.

Ale obok powyższego znaczenia słowniki historyczne odnotowują w derywatach utworzonych od czasowników ruchu inne jeszcze znaczenie, mianowicie: ‘spotkać, znaleźć coś lub kogoś’ i ‘napadać, atakować’. Oto przykłady:

Falko nadszedwszy ji [sc. Idzika] śpiąc, wziął jemu miecz. Dział 35 (Sstp)

Nądleciał skowronek stopę końską w której było wody. Petno także tam usiadł czyniąc sobie gody. CzahTr K4v (SXVI)

z przygody uciekając nadbieżalem go [Saula] BielKron 69 (SXVI)

on sie chciał zabić rohatyną gdy go nadbiegali nieprzyjaciele BielKron 69 (SXVI)¹⁷

A który by Szlachcic drugiego szlachcica gwałtem nadszedł w domu kmiącym/[...] ma być sądzon/jako o naszcie domu własnego. SarnStat (SXVI)

Ponieważ owe znaczenia pojawiają się w 6 derywatach z *nad*-, nasuwa się wątpliwość co do statusu wartości semantycznych ‘znaleźć, spotkać’ i ‘napadać, atakować’. Pojawiają się seryjnie, można by zatem traktować je jako znaczenia wnoszone prefiksem. Nie należy jednak analizować faktów słowotwórczych w oderwaniu od innych poziomów języka, w tym wypadku — od poziomu leksykalnego. Już pobieżna analiza wykazuje, że znaczenia ‘znaleźć się gdzieś’, ‘spotkać kogoś lub coś’ oraz ‘napadać, atakować’ korespondują ze sobą nie tylko w grupie derywatów z prefiksem *nad*-, ale też w derywatach z innymi prefiksami, a nawet w leksemach niederywowanych, por.

1. *dotrzeć*

a) ‘znaleźć się gdzieś’: *Dotarł na koniu aż do obozu nieprzyjacielskiego.* Oss. Wyr. (L)

b) ‘napadać, atakować’: *Dotarł nieprzyjaciela, że już się więcej na siły nie zdobył.* Oss. Wyr. (L)

2. *dojechać*

a) ‘znaleźć się gdzieś’: *Żeglowanie Kolumba, który nowego świata dojechał.* Syxt. Szk. 159 (L)

b) ‘napadać, atakować’: *Gdy go żołdak pałaszem dojeżdżał, zdjął z siebie szyszak, i okazałszy czem jest, znalazł litość.* Nar. Hst. 4, 107 (L)

3. *trafić się*

a) ‘przybyć gdzieś’: *Saul, gdy się trafił do Samuela, szukając oślic ojca, on go na króla pomazał.* Sk. Żyw. 2, 34 (L)

b) ‘napadać’: *Trafił się wilk ze psem w lesie przed świtaniem.* Ezop. 25 (L)¹⁸

4. *zdybać*

a) ‘spotkać’: *Cesarz nieraz nas w ogrodzie zdybywał.* Niemc. Król. 1, 48 (L)¹⁹

¹⁶ Por. H. Wróbel, op. cit., s. 480.

¹⁷ Przykład pomieszczony pod definicją ‘Przybiegłszy atakować, nacierać’.

¹⁸ Przykład ten ukazuje wyraźnie nakładanie się znaczeń. Pomieszczony jest w L pod definicją: ‘Natrafić na kogo, napadać, potkać się z kim, zdybać go’.

¹⁹ Pod definicją ‘Zdybać, spotkać kogo’.

b) ‘napadać’: *Widzicie, jako mnie zdybała fortuna.* Warg. Kurc. 21 (L)²⁰

5. *nachodzić*

a) ‘spotkać’: *Jeśliby gwałtownika swego gdziekolwiek naszedł, może go zatrzymać podług prawa.* Szczerb. Sax. 379 (L)

b) ‘napadać’: *Pospolici ludzie naszli kościoły, posiekli obrazy.* Boter. 4,77 (L)

6. *schodzić*

a) ‘znaleźć się’: *Zszedłszy na brzeg, naleźli młodzieńca pięknego, Bez siły i bez ruchu w piasku leżącego.* Chod. Gesn 648 (L)

b) ‘spotkać’: *Ah pójdź, może tu nas kto zejść.* Teat. 41. c, 354 (L)

c) ‘napadać’: *Będę pode drzwiami pilnował, żeby pan Szymon nie zszedł ichmościów.* Teat. 14 115 (L)

7. *napadać*

a) ‘spotkać’: *Mijając tę kamienicę, napadam na czterech ludzi, ci skoro mię postrzegli, wraz na mnie się rzucili.* Boh. Kom. 2, 231 (L)

b) ‘atakować’: *Skorom wjechał do lasu, rozbójnicy napadli na mnie.* Teat. 23. b, 50 (L)

Regularne pojawianie się wartości semantycznej w grupie leksemów identycznie zbudowanych teoretycznie może prowadzić do wykształcenia się nowej funkcji prefiksu. O ile funkcja ta zdominuje znaczenie pierwotne, będziemy mieć do czynienia z faktem słowotwórczym. W przypadku derywatów z prefiksem *nad-* nie doszło do tego. Obserwowane mutacje semantyczne, żywe już od początków polszczyzny historycznej, wycofały się z języka współczesnego²¹.

Zwrócenie uwagi na przekształcenia semantyczne jest w analizie słowotwórstwa diachronicznego ważne nie tylko ze względu na możliwość powstania nowej funkcji prefiksu. Uboga baza materiałowa każe szukać pośrednich dowodów na istnienie typu słowotwórczego u progu polszczyzny pisanej. Obserwacja mutacji semantycznych pozwala sprowadzić do pierwotnej postaci formację odnotowaną jako mutację. Przykładem może być czasownik *nadścignąć*. Sstp notuje użycie tego leksemu w znaczeniu ‘prześladować’:

Zbaw mię od nadścigających mie, bo posilnieni są nade mną. Fl 141, 9

Wobec odnotowania w Lindem postaci prostszej semantycznie: *nadścignąć* ‘doścignąć’, por.

Zabawili nieprzyjaciół, dokąd by była piechota nie nadścignęła. Krom. 463

jest mało prawdopodobne, aby *nadścignąć* w staropolszczyźnie nie miało znaczenia podstawowego ‘znaleźć się gdzieś ścigając’.

Historycznych przykładów na żywotność typu mutacyjnego, w którym *nad-*, łącząc się z czasownikiem ruchu, wnosi wartość ‘zbliżyć się, znaleźć się w pewnym miejscu’

²⁰ Linde doprecyzowuje znaczenie: ‘napastowała, napadła’.

²¹ Być może przyczyną było zastępowanie konstrukcji składniowych bezprzyminkowych przez przyminkowe, por. E. Jakowicka, Konstrukcje typu *dochodzić czego, dochodzić do czego* w języku polskim, Poradnik Językowy 1968, z. 4, s. 186–196.

jest dużo. Już w Sstp pomieszczone są formacje *nadejść/nadić*, *nadpaść* ‘upaść, spaść na coś’, *nadścigać*, *nadstąpić* ‘zstąpić na kogoś z góry, przyjść z góry’.

SXVI potwierdza istnienie *nadejść*, dostarczając nowych przykładów, np. *nadbiegać*, *nadcierać* (← *trzeć na co* ‘nacierać, napierać, gonić na co’), *nadciągać*, *nadgonić*, *nadjechać*, *nadlecieć*, *nadpłynąć*, *nadśpiał* (← *śpiał* ‘nadażać za kim’). Linde powiększa repertuar o *nadwieść*, *nadskoczyć*, *nadwieź* i *nadnieść*.

Niektóre z wymienionych formacji zachowały swój żywot do dnia dzisiejszego, np. *nadgonić*, *nadbiegać*, *nadchodzić*, niektóre wycofały się z obiegu, por. *nadścigać*, *nadstąpić*, *nadpaść*, *nadwieść*. Z nowych, nie odnotowanych we wcześniejszych słownikach formacji w SDor pojawia się tylko *nadfruć/nadfrunąć*. Nie jest to więc typ produktywny, choć jego żywotność trwa nadal.

Ad 6

W materiale daje się wyodrębnić nieliczna grupa derywatów od czasowników stanowych. Ich semantyka jest różnorodna i nie zawsze jasno udokumentowana.

Mamy w Sstp czasownik *nadweselić się*:

Bo jeśm rzekł: Bychą niekiedy nadweselili się mnie nieprzyjaciele moji. Fl 37, 17

W SXVI spotykamy trzy formacje: *nadgniewać się* ‘trochę rozgniewać się’, *nadwaśnić się* ‘wzbudzać w sobie uczucie gniewu’, *nadchramować* ‘kuleć, utykać, chodzić z trudem’. Z podanych formacji Linde potwierdza tylko istnienie *nadchramować*, podając przykłady z XVI i XVIII w. Dla wymienionych typów wartość prefiksu mieści się w wyrażeniu ‘trochę’. Ale obok *nadchramować* Linde podaje też *nadżyć* ‘po kim, dłużej od niego żyć’, niestety, nie dokumentując derywatu cytatem. Tu wartość prefiksu mieści się w wyrażeniu ‘więcej, dłużej’.

Do derywatów od czasowników stanowych można też zaliczyć odnotowane w SXVI *nadlegać* ‘zbliżyć się, zagrażać (o złej pogodzie)’ i *nadleżeć*²² ‘wchodzić w zakres czyichś obowiązków’, ‘dotyczyć kogoś, odnosić się do kogoś’, a także odnotowany w Lindem derywat *nadstać* — niestety, nie potwierdzony cytatem (Linde odsyła do *nastać*).

Z podanego przeglądu wynika, że wartość prefiksu *nad-* przy czasownikach stanowych jest różna i trudno tu o uogólnienia. Bez względu jednak na to, jakie mu treści przypiszemy, należy stwierdzić zanik owych typów, i to stosunkowo wcześniej (ok. XVI wieku — pojawiające się w Lindem formacje można traktować jako relikty leksykalne).

Na tle powyższego dziwna wydaje się formacja *nadcze kiwać* ‘czekać na kogo lub co przez krótki czas; oczekiwać, wyczekiwać’, odnotowana dopiero w SDor. Trudno zakładać historyczną ciągłość owego typu, gdyż w XX wieku brak było wyrunków motywacyjnych. Derywat *nadcze kiwać* należy chyba traktować jako utworzony wtórnie na wzór *nad-* + czasownik czynnościowy, w którym prefiks wnosi wartość ‘nieco, trochę’.

²² Jest to jedyny derywat z prefiksem *nad-*, jaki S. Słoński odnotował w tekstach starosłowiańskich (S. Słoński, Funkcje prefiksów werbalnych w języku starosłowiańskim (starobułgarskim), Warszawa 1937, s. 157.

*
* *

Klasyfikacje językowe z reguły nie obejmują wszystkich jednostek językowych, zawsze pozostaje margines nie mieszczący się w wydzielonych grupach. Decydując się na analizę formacji słowotwórczych pod kątem semantyki podstaw słowotwórczych, spodziewałam się, że pozostanie grupa derywatów, których znaczenia nie będą jasne.

Trudne do ustalenia znaczenie formantu mamy w derywacie *naddmuchiwać* ‘na co podmuchać’. Niestety, Linde nie popiera tego znaczenia cytatem. Również niejasne jest *nadszczekiwać*, przy którym Linde odsyła do *naszczekiwać* (ale wśród przykładów brak formacji z przedrostkiem *nad-*).

W Sstp odnotowany jest rzeczownik *nadoplćenie*, co pozwala przyjąć istnienie czasownika *nadoplćić*. Niestety, nawet autor hasła w Sstp rezygnuje z ustalania znaczenia, dając znak zapytania.

Niektóre formacje mają niejasną budowę, być może niejasną dla współczesnego użytkownika języka. Słaba dokumentacja nie pozwala na wyciąganie pewnych wniosków. Mamy zatem w SXVI derywat *nadsieść się*, dla którego autor hasła proponuje definicję ‘przysiąść się lub siedząc długo czekać’. Linde nie notuje jednak podstawy *sieść się*, trudno więc definiować sens prefiksu. Ta sama uwaga odnosi się do pomieszczonego w Lindem czasownika *nadłazić się*.

Zanim przejdę do podsumowania dotychczasowych rozważań, chciałabym jeszcze ustosunkować się do reguły, jaką Linde, omawiając cząstkę *nad-*, podaje za M. Dudzińskim²³: „Gdy się *nad-* kładzie przed głoskami *c, g, s, w, p* głoska *d* opuścić się może, np. *nachudł = nadchudł; nagradzam = nadgradzam; nagrobek = nadgrobek; nagryźć = nadgryźć; nagnily = nadgnily; naskakuję = nadskakuję; nawątlony = nadwątlony; napsował = nadpsował*”.

Już z przytoczonych przykładów wynika, że reguła dotyczy sąsiedztwa przed literami, a nie głoskami (por. *nachudł*). Pomijając tę niekonsekwencję, znamiennej przecież dla czasów Lindego, warto zastanowić się nad podłożem spotykanych często w polszczyźnie historycznej (także współczesnej) synonimii derywatów z prefiksami *nad-* i *na-*.

Czynniki fonetyczne, proponowane przez M. Dudzińskiego, należy odrzucić. Nie zaobserwowałam w materiale warunków fonetycznych, sprzyjających wypadnięciu *-d-*. Dublety z *nad-* i *na-* pojawiają się w Lindem w czasownikach zaczynających się prawie na wszystkie spółgłoski. Przyczyną częstych dubletów była niewątpliwie funkcjonalna zbieżność obu formantów. Możliwe, że wynikało to ze wspólnego źródła, o czym pisze A. Brückner²⁴. *Na-*, podobnie jak *nad-*, mogło wnosić znaczenie ‘trochę’, ‘znaleźć się w jakimś miejscu’, a także ‘wiele, dodatkowo’. Trudno bez szczegółowych badań opisać dzieje owego formantu — wymaga on takich samych studiów, jak zaprezentowane tu rozważania nad prefiksem *nad-*.

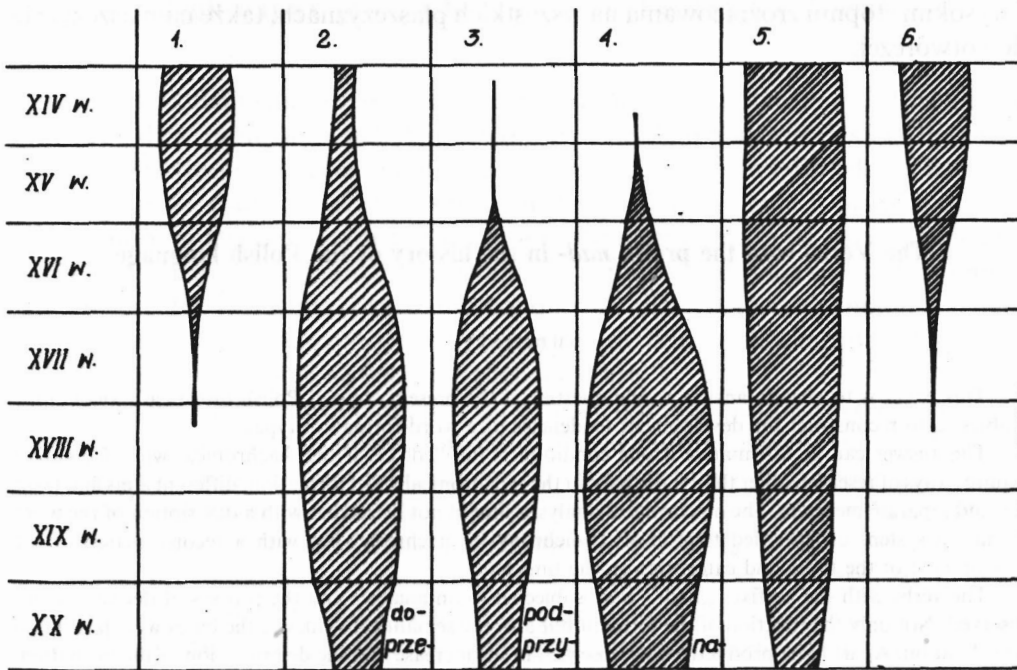
²³ M. Dudziński, Zbiór rzeczy potrzebnych do wydoskonalenia języka, Wilno 1776.

²⁴ A. Brückner, op. cit., s. 351.

Podsumowanie

Zaprezentowane w artykule rozważania na temat funkcji i zakresu występowania prefiksu czasownikowego *nad-* można zilustrować wykresem:

Wykres obrazujący żywotność i produktywność czasowników z prefiksem nad-

Obrazując poszczególne typy, kierowałam się następującymi założeniami:

1. Żaden z typów słowotwórczych nie pojawia się nagle, ani też nie ginie w gwałtowny sposób. Założenie to pozwala na wnioskowanie, że o ile dany typ ginie w początkach polszczyzny pisanej, jego zakres występowania był we wcześniejszym okresie szerszy (dlatego typy 1 i 6 w staropolszczyźnie obrazują większą żywotność niż w XVI w.). Skąpe poświadczenia danego typu w staropolszczyźnie (por. 2 i 5), czy też brak poświadczenia (por. 3 i 4) nie świadczą o ożywionej produktywności czy o pojawieniu się typu dopiero w XVI wieku.

2. O wygasaniu żywotności typu słowotwórczego można wnioskować na podstawie zaniku derywatów, których podstawy są dziś w użyciu (zanik derywatów, których czasowniki podstawowe wycofały się, bądź też zmieniły znaczenie, to zagadnienie

leksykalne, a nie słowotwórcze). Wykres obrazuje wygasanie żywotności wtedy, gdy inne formanty przejmują funkcję *nad-* (są zaznaczone na wykresie).

3. Wszystkie typy żywotne do dnia dzisiejszego wykazują tendencje zanikowe. Wniosek taki wypływa z danych zawartych w pracach o nowym słownictwie polskim²⁵. Wynika z nich, że w 2 poł. XX wieku nie pojawiają się już czasowniki z formantem *nad-*.

Mimo iż artykuł dotyczy formacji z *nad-* w układzie diachronicznym, nie rozpatruję genezy poszczególnych typów²⁶. Materiał zawarty w słownikach historycznych nie upoważnia do wyciągania takich wniosków. Polszczyznę pisaną poprzedzał język o wysokim stopniu zróżnicowania na wszystkich płaszczynach, także na płaszczynie słowotwórczej.

The Verbs with the prefix *nad-* in the history of the Polish language

Summary

This paper is to give an answer to the question if the present state of Polish historical lexicography enables us to reconstruct the development tendencies of a word-formation types.

The answer can be affirmative if one condition is fulfilled: i.e. if the diachronical word formation requires ways of research other than those used in the synchronical word formation; different aims and tasks demand separate methods. The diachronical analyses should not be started with a description of the word formation system on specified time levels (synchrony in diachrony) but with a reconstruction of the development of the types and categories on the time axis.

The verbs with the prefixes „nad-” were subjected to an analysis and the process of derivation was observed. Not only the function of the formant but also the semantical values of the bases were taken into consideration. Apart from productiveness observed in the increase and the deterioration of the formation, the vitality — understood as a state of relations between the founding function and the founded function (fonction de fondement and fonction fondée) which do not change within a long period of time was discussed.

The connection between productiveness and vitality enables us to draw conclusions concerning the character of the derivation process, even if the material records are not complete. The diachronical word formation analysis must be correlated with the researches on the historical vocabulary.

It is important not only in evaluating the deterioration of the formation but also in estimating the meanings of categorial formants.

²⁵ H. S at k i e w i c z, *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1969; *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1972—1981*, cz. I, A—O, red. D. Tekiel, Wrocław 1988.

²⁶ Przykładem takich prób jest dowodzenie pierwotności derywatów od czasowników ruchu (por. przyp. 15) czy wywodzenie funkcji ‘nieco, trochę’ z połączeń *nadpocząć butwieć, ciąć, czerpać* → *nadbutwieć, nadciąć, nadczerpać* (W. Ś m i e c h, op. cit., s. 107). Czasownika *nadpocząć* nie ma w Sstp ani w SXVI, ani nawet w L, nie mógł więc dać początku nowej funkcji prefiksu.